

VOLT-E INC S A MAGYAR NYELVBEN?

PÁLFALVI ETELKA

1. *Nincs* igénk (állapotfogalmat kifejező cselekvő ige) jelentése egyértelműen 'non est, es ist nicht'. Mind a köznyelvben, mind az irodalmi nyelvben *nincs* hangalakban fordul elő. Tájszótárainkban a következőket találjuk rá vonatkozóan: a TSz. nem szótározza, a MTSz.-ban csak egy tbsz. alak szerepel: *nincsek*. WICHMANN csángó szótárának adatai: *niŋš*, *niš*; H. *nińś* (a *nincsen* alakváltozatait és a tbsz. alakokat mellőzhetjük). A SzamSz. *nincs* alakot közöl; az OrmSz. és a SzegSz. közölte adatok megegyeznek a köznyelvi alakkal. Valamennyi fősorolt (köznyelvi és nyelvjárási) adat megegyezik az *n*-es szókezdetben.¹

A NySz. a bemutatott alakváltozatokon kívül a *nincs*, *nincsen* címszó alatt *inč* (MünchK.), *inčen*, *nenchen* (LevT.), *nenczen* (EhrK.) adatokat is közöl. Az utóbbi két adattal nem sok dolgunk akad, annál inkább az első kettővel: a magánhangzós szókezdet elkülöníti őket az előbb idézett valamennyi alakváltozattól.

Mielőtt ezeknek az *incs*, *incsen* adatoknak tüzetesebben utánanéznénk, lássuk röviden a *nincs* etimológiáját!

A SzófSz. a következőket mondja: „*nincs* (XV. sz. e. f. BK. NySz.), *nincsen* (XV. sz. e. f. Jókk. NySz.) elhomályosult összetétel: *nem* és *es*, *is*.” Az irodalom, melyre a továbbiakban a szótár utal, kétfajta származtatást ismertet. Az egyik a *nincset* a *nem* + *is*~*es* (+van), ill. a *né-mi es van összetétel eredményének tartja (KLEMM: MNy. XVI, 72; KALLÓS Zs.: Nyr. XXIX, 341; SZINNYEI: NyK. XXXIII, 244, NyH. 7; JÓKAY Z.: MNy. XXV, 278; SIMONYI: Alexander-Eml. 615). Egy másik származtatás, mely SIMONYINÁL (Nyr. XIII, 247) és MUNKÁCSINÁL (ÁKE, 481) bukkan fel, vogul és osztják megfelelőkre hivatkozva a *nincs* eredetét egy *incs* alakot tételez fel, mely önmagában is 'non est' jelentésű,² s a szókezdő *n* hangot a *nincs*-en etimológikusan, szláv analógia eredményének tartja (SIMONYI), vagy feltételezi a *nincs*-nek a *ne*, *nem* tagadószókkal való összefüggését, de az *incs* önálló 'non est' jelentése mellett (MUNKÁCSI). Mind SIMONYI, mind MUNKÁCSI a *nincs* etimológiájának megalkotásakor a MünchK. *inč* adatára hivatkozik. — Említi a MünchK. adatát rajtuk kívül SZINNYEI (ő a szóeleji *n* hiányának okát lekopásban látja), SZILY és ZOL-

¹ Az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagában *niš*, *niŋš*, *niŋś* (Szabófalva, Moldva), *nēncs* (Somoska, Moldva), *ninsēn*, *nisen* (Szabófalva) hangalakú adatok találhatók — jórésztük megegyezik a Csángó Sz. adataival.

² SIMONYI: fgr. *entem < vog., osztj. *āt'im*, *antom*, *endam*, *endem* (Nyr. XIII, 247), MUNKÁCSI: m. *incs*, *ēncs* vö. vog. *vońś-āl'*.

példa esetében is, a másodikikében is világos, hogy felesleges a rövidítés, a szövegösszefüggés mutatja (határozatlan tárgy) a javítás helyességét.

Miért foglalkoztunk ilyen sokat a — főleg nazális — rövidítésekkel? Véleményünk szerint a *nincs* — *incs* különbsége éppen egy hiányzó *n*, de nem a szó elején, hanem a szó belsejében. Úgy gondoljuk, hogy a MünchK. *incs* adatai téves olvasatúak, helyettük *nics* olvasandó, amely oly módon került a *nincs* helyére, hogy a szóbeljei *n* rövidítését elfelejtette leírni a másoló.

A bizonyítékok egy részéről már szó esett az előbbiekben. Tehát: a *nincs* adatok jó része (61%) *nīL* alakban található a kódexben. Az idézett példák bizonyítják, hogy a rövidítés elmaradhat még akkor is, ha így a szó értelmetlenné válik (*Eftua*). Feltételezhető, hogy a 3 ill. 5 *inL* (10%) alak íráshiba, és *nīL* a helyes olvasata.

A MünchK. adataival kapcsolatban még egy kérdésről: az írásjel (ékezet) kérdéséről kell beszélnünk. Joggal vetődik fel a kérdés, nem dönti-e el a pont (alakját tekintve inkább vessző), hogy az első vagy a második betű az *i*. Ha az ékezetek elhelyezése mindig pontos lenne, nem befolyásolná az író sietsége, vagy az előző sorból lenyúló *f*, *g*, *f* szára, akkor helyet kellene adnunk ennek az érvelésnek. A kódex egésze azonban azt mutatja, hogy Németi György gyakran elfeledkezik az ékezetekről. Különösen az *i*-ről marad el gyakran a pont, pedig gyakran értelem-megkülönböztető szerepe volna: MünchK. 24va: „(és mendenét) *ime* (vala)” — a kiemelt szó olvasható *ime*-nek és *mie*-nek, a mondatból derül ki, hogy melyik a helyes (*mie* 'mije'), önmagából a szóból nem. Néha az ékezet nélküli négy egyforma láb közül „szemmel láthatóan” az első *i*, a másik három *m*, de a szó mégis: *miuel* (MünchK. 24va). Gyakori az ékezetek elcsúszása, különösen hátra „... *men* *el innen*” (MünchK. 23va) — a betűk formája *ninen* olvasatra vezetne. Az ékezet előre is kerülhet. Erre is van példa: „(így vagyon írván próféta) *imat*” (MünchK. 8vb) — a *miatt* első lábán van a pont; *mico2*, *niltanac*, *nīlua* stb. — minden esetben az első lábon van a pont.

A VOLF (és az ő olvasata nyomán mások) által *incs*-nek olvasott szóról azt állapíthatjuk meg tehát, hogy elmaradhat főleg a rövidítés, a pont pedig (bár legalább annyiszor fordul elő a harmadik lábon, mint a másodikikon vagy az elsőn) nem igazít el bennünket. — VOLFOT is csak annyiban igazította el, hogy mindig oda olvasta, ahová elképzelése szerint való, nem oda, ahol valójában van.

A MünchK. után „testvérkódexeiben”, a Bécsi és az Apor kódexben található adatok érdemelnek figyelmet. A BécsiK-ben 58 (*nincs*, *nincsen*, *nincsenek*) adat közül 41 *nincs*, ezen belül 12 *nīL* alak található, *incs* egyáltalán nem fordul elő. — Az AporK-ben csak 22 adatot találunk: 11 *nincs*, 1 *mincs* (*myncz* — íráshiba vagy kiadási?), egy *nics* (*nicz*), hét *nincsen*, egy *niczen* (*nychen*) fordul elő. *Inc*sre itt sem bukkanunk, figyelemre méltó viszont az egy *nics* és az egy *niczen*.

Bár semmilyen rokonságban nincs az előbbi három kódexszel, mégis itt szeretném megemlíteni a WinklK. adatait. 21-szer találunk *nincsen*-t, kétszer *niczen*-t (*nychen*) és egyszer *incs*-et VOLF szerint, a Döbrentei kiadás 22 *nincs*-et, egy-egy *niczen*-t és *incs*-et mutat. Az *incs* az „Ének, ki dicséri Szíz Máriát” egyik versszakának kezdete: „*jñch* embõrj bõlcheſeegh...”. Ha megnézzük a versszakok kezdő szavait, kevés kivétellel azt látjuk, hogy a szavak első betűje hiányzik. A WinklK.-nek nemcsak erre a himnuszára jellemző a kezdő-

betűk elmaradása. A kiadó egyik megjegyzését idézzük: „... Következik 5 le-
vel... Az első meglévőnek felső sora: *damnacione perpetua Libŕa*, honnan hát
A még kimaradt, miként a többi elől is az első betű, melyet az író később
kivána oda veresíteni.” (RMNy. 4., WinklK. IV). Fölvetődik az a gondolat,
hogy a MünchK. egyetlen mondatkezdő *incs*-e melyet valóban nehéz *nics*-nek
olvasni, nem ugyanilyen eredetű-e. Erre talán választ adhatna az eredeti kódex,
vagy annak színes kiadása.

Nyelvemlékeinket olvasva még egy esetben találkoztunk a *nincs*-nek vi-
tatható és vizsgálatot érdemlő alakjaival. A Sermdom. közölte latin kódexek
magyar nyelvű glosszáiban is előkerül a *nincsen* ill. a vitatott *incsen*. A terje-
delmesebb Budapesti Kódex glosszáiban kétszer előforduló *nincsen* (*ninchen*)
mellett kétszer olvasható *incsen* (*inchen*), a Nemetújvári K. glosszái között
a két *nincsen* (*nincen* ~ *nincen*) mellett egy *nicsen* (*nicen*) áll. A két latin
nyelvű kódex szövege megegyezik, végső soron egy közös kézirat-ősre vezet-
hetők vissza, glosszáik is másolatok. A Sermdom. Szilády-féle kiadása nem jelzi
ugyan, de meg kell említenünk, hogy a BGl. egyik adata (Sermdom. II, 12:
megh wtuen ežtended *ninchen* iol) a kódexben rövidített: *nichen*. A kevés szá-
mú adat nehezé teszi általánosan jellemző vonások felismerését, de úgy vél-
jük, hogy a BGl. egy *nichen* és a NémGl. egy *nicen* adatából (hétből kettő)
megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a két *inchen* helyett itt is *nicsen*
(*nichen*) a helyes olvasat.

Még egy nyelvemlékünkéről, a Virginia kódexről kell említést tennünk.
Ez a kéziratunk az előbb említett valamennyi emléknél szebben írott, olvasási
problémák nemigen adódnak. 12 *nincs(en)* adata van: két *nincs* (egyikük *nȳcz*
feloldása), két *nics* (egyikük *y*-ján: *nȳcz* a két vessző úgy egybefolyik, hogy
semmiben sem látszik különbözni az előbb idézett *nȳcz*től). Két *nincsen* (egy-
ikük feloldott rövidítés) mellett hat *nicsen* alak található. A szóbelseji *n*-ek
ilyen arányú hiányzása inkább nyelvjárási sajátyságra, mint íráshibára enged
következtetni. Talán nyelvjárási eredetű a LevT. következő két adatában is
a *nics*: „... mert ara tannosságom *nych*” (LevT. I, 49); „Annak felette Wng
varmegyebe tarsomnak attam az nagysagod levelet, meg azra valasonk *nycz*.”
(LevT. I, 12), bár a gyakorlatlan és (az első esetben a levélből megállapíthatóan)
izgatott levélírók hibájából is eredhet.

3. Végignézve jónéhány nyelvemlékünk *nincs*~*nics*~*incs* szavait, a föl-
vetett kérdésről véleményünket a következőkben foglalnánk össze: 1. *nincs*
szavunknak általánosan elfogadott etimológiája kizárja egy *incs* hangalak léte-
zését (vö. SzófSz.: *nem* + *es*~*is*). 2. Azokról az *incs* adatokról, melyekre más
etimológiák hivatkoznak (MünchK., Sermdom.) meggyőződésünk, hogy hibás
olvasat és ezen alapuló hibás kiadás terjesztette el a nyelvészeti köztudatban;
és a rájuk épülő etimológiák helytelenek. 3. Lehetségesnek tartjuk, hogy az
idézett *nics* alakok közül egyesek íráshibák (MünchK.), mások pedig nyelv-
járási alakváltozatok (VirgK., LevT.).

Végezetül szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet arra, hogy nyelvemlék-
kiadványaink jó része nem megbízható (ez kiderült a WinklK. Döbrentei és
Volf-féle kiadásának összevetéséből és méginkább az eredetiekkel való össze-
hasonlítás során), és az ebből fakadó következtetésre: szükségünk van minél
több nyelvemlékünk pontos, betűhív kiadására.

HAT ES EINE WORTFORM *INCS* FÜR *NINCS*
IM UNGARISCHEN EINST WIRKLICH GEGEBEN?

von

E. PÁLFALVI

Die Verfasserin versucht zu beweisen, dass das von Ny.Sz. zitierte, von mehreren Philologen zur Etymologie von *nincs* benutzte *incs* ein Ergebnis falschen Lesens sei. Es sei die beliebte Abkürzungsweise der Kodexe, die Bezeichnung der Nasale durch horizontale Striche die die Form *nics* geschaffen habe, und die gleichförmigen Striche der mönchsgotischen Schrift — besonders wenn das Pünktchen des *i* weggelassen ist — täuschen den Leser. Es sei möglich, dass die Form *nics* in einigen unserer Sprachdenkmäler eine dialektale Aussprache bezeugt.